

Tomas Månsson

NÄR, OM NÅGONSIN, är det moraliskt rätt att utöva civil olydnad?¹ Ett intressant och inflytelserikt svar på frågan finns i John Rawls bok *A Theory of Justice* (TJ). Enligt Rawls är man med vissa reservationer berättigad att utöva civil olydnad när man uppfyller tre villkor, som jag kallar orättvisevillkoret, laglighetsvillkoret och fåtalighetsvillkoret. Villkoren har kritiserats av bland annat Peter Singer och Vinit Haksar. Mitt intryck är att mycket av kritiken bygger på missförstånd eller är förfelad på annat sätt, vilket inte är så konstigt eftersom Rawls rättfärdigandeteori är en svårbegriplig teori.

För att kunna förstå denna teori måste man bemöda sig om att ta del av de förutsättningar som Rawls byggt den på, och även försöka förstå hur Rawls tänker sig att villkoren ska uppfattas. Nedan tar jag mig an dessa uppgifter. Jag redogör för viktiga förutsättningar i avsnitten »nästan rättvisa samhällen», »den naturliga rättviseplikten och lydnadsplikten» och »Rawls definition av civil olydnad». (Jag kommer inte att ifrågasätta dessa förutsättningar.) Därefter kritiserar jag tre förslag på hur orättvise-, laglighets- och fåtalighetsvillkoret ska uppfattas. De ska varken uppfattas som nödvändiga villkor, tillräckliga villkor eller tumregler. Istället föreslår jag ett fjärde synsätt: villkoren anger omständigheter under vilka lydnadsplikten övertrumfas. Slutligen kritiserar och försvarar jag villkoren var för sig givet förutsättningarna. I samband med detta tillbakavisas Singers och Haksars kritik. Ett viktigt resultat är att givet Rawls förutsättningar så är endast laglighetsvillkoret rimligt. Orättvisevillkoret bör modifieras och fåtalighetsvillkoret förkastas.

Nästan rättvisa samhällen

RAWLS DISKUTERAR CIVIL olydnad endast inom ramen för nästan rättvisa samhällen eller stater:

[T]his theory [of civil disobedience] is designed only for the special case of a nearly just society, one that is well-ordered for

the most part but in which some serious violations of justice nevertheless do occur. ... I assume that a state of near justice requires a democratic regime, ... (TJ s. 363. Jfr TJ s. 351f, 382, 386f.)

Ett nästan rättvist samhälle eller stat karaktäriseras alltså av att det har någon form av demokratiskt styre och är till största delen välordnat, men att det trots allt förekommer några allvarliga orättvisor. (Rawls verkar ha i åtanke en tämligen ideal representativ demokrati – jfr TJ s. 227f.) Jag nöjer mig här med att utveckla Rawls tankegångar om »till största delen välordnade samhällen». Om *välordnade samhällen* säger Rawls bland annat:

[A] society is well-ordered when it is not only designed to advance the good of its members but when it is also effectively regulated by a public conception of justice. That is, it is a society in which (1) everyone accepts and knows that the others accept the same principles of justice, and (2) the basic social institutions generally satisfy and are generally known to satisfy these principles. (TJ s. 4f, jfr s. 453ff.)

Now, a well-ordered society is also regulated by its public conception of justice. This fact implies [3] that its members have a strong and normally effective desire to act as the principles of justice require. (TJ s. 454, jfr s. 312.)

Kanske bör man med ledning av dessa citat förstå *ett till största delen välordnat samhälle* som ett samhälle eller stat vari:

(1*) De flesta accepterar ungefär samma rättvisepprinciper och de flesta vet detta.

(2*) De grundläggande institutionerna är till stor del i enlighet med dessa rättvisepprinciper och de flesta vet detta. Rawls exempel på grundläggande institutioner är konstitutionen, lagar som reglerar och fördelar fundamentala fri- och rättigheter, lagar som reglerar marknaden, det privata ägandet och den monogama familjen (jfr TJ s. 7).

(3*) De flesta har normalt en stark och effektiv önskan att agera

i enlighet med vad rättvisepinciperna kräver, de har en stark känsla för rättvisa (jfr TJ s. 312, s. 505).

Mig veterligen uttalar sig Rawls inte i frågan om det funnits, finns eller kommer att finnas existerande samhällen eller stater som rimligen kan klassificeras som nästan rättvisa. Rawls säger visserligen att »[e]xisting societies are of course seldom well-ordered in this sense, for what is just and unjust is usually in dispute.» (TJ s. 4f), men det verkar otroligt att Rawls anser att någon hittills existerande stat, till exempel USA, uppfyller (1*), (2*) och (3*). Exempelvis verkar det inte som om de flesta i USA accepterar ungefär samma rättvisepinciper eller att de flesta i USA vet eller ens tror att samhällets grundläggande institutioner är rättvisa. (Brian Barry påstår, utan citat, att Rawls anser att USA är ett nästan rättvist samhälle. Barry anser att »it seems clear from the whole context» (Barry s. 141), men jag kan av ovanstående skäl inte se att detta skulle vara »clear».)

Rawls diskussion verkar alltså inte gälla den civila olydnad som utövats i hittills existerande stater, men den kan ändå ha implikationer för den olydnad som utövas i existerande stater. Om man finner att det är moraliskt rätt att utöva en viss form av civil olydnad i en nästan rättvis stat, så accepterar man nog också att det vore moraliskt rätt att utöva sådan olydnad i mindre ideala stater som till exempel Sverige eller USA. Rawls hävdar att det är moraliskt rätt att utöva vissa former av civil olydnad i nästan rättvisa stater – mer om detta nedan.

Den naturliga rättviseplikten och lydnadsplikten

I NÄSTAN RÄTTVISA samhällen omfattas medborgarna av *den naturliga rättviseplikten* (»the natural duty of justice»). Denna plikt är en tungt vägande moralisk prima facie-plikt som, grovt sagt, kräver att man stödjer och fogar sig efter rättvisa institutioner när de existerar, och deltar i etablerandet av rättvisa institutioner när de inte existerar (jfr TJ s. 115, s. 334f). Den naturliga rättviseplikten medför att medlemmarna i nästan rättvisa samhällen har en moralisk prima facie-plikt att lyda lagarna (TJ s. 353–355, s. 389). Den sistnämnda

plikten kallas hädanefter *lydnadsplikten*. Lydnadsplikten gäller inte bara rättvisa lagar utan även orättvisa lagar, under förutsättning att de inte är alltför orättvisa (TJ s. 350–357, s. 389). Exempel på alltför orättvisa lagar är lagar som kränker fundamentala fri- och rättigheter (TJ s. 355). Orättvisor kan uppkomma i tämligen välordnade stater, eftersom majoriteter eller koalitioner av minoriteter kan begå misstag: »if not from a lack of knowledge and judgment, then as a result of narrow and self-interested views.» (TJ s. 354.)

Problemet med civil olydnad är, enligt Rawls, att fastställa när lydnadsplikten övertrumpas av plikten att motverka orättvisor och rätten att försvara fri- och rättigheter (TJ s. 363). Jag återkommer till detta efter definitionsavsnittet.

Rawls definition av civil olydnad

JAG TROR ATT följande definition träffar tämligen väl vad Rawls menar med civil olydnad. *Man utövar civil olydnad om och endast om man utifrån sina väl genomtänkta övertygelser, offentligt och ickevåldsamt bryter mot lagen, och lagbrottet är en politisk handling* (jfr TJ s. 364–368, jfr även s. 368–371, s. 384f). *Dessutom måste man vara villig att acceptera de juridiska konsekvenserna av lagbrottet* (TJ s. 366).

I shall begin by defining civil disobedience as a public, nonviolent, conscientious yet political act contrary to law usually done with the aim of bringing about a change in the law or policies of the government. By acting in this way one addresses the sense of justice of the majority of the community and declares that in one's considered opinion the principles of social cooperation among free and equal men are not being respected. (TJ s. 364.)

Det spelar inte någon roll för argumentationen nedan hur man närmare bestämt förstår uttrycken i definitionen. Jag underlåter därför att säga något mer om dem. Emellertid är det svårt att förstå Rawls om man inte känner till vad han menar med »politisk handling». Politisk handling är en mycket ovanlig komponent i en definition av civil olydnad (jfr Månsson s. 29–47, s. 184–194).

[C]ivil disobedience is a *political act* not only in the sense that it is

addressed to the majority that holds political power, but also because it is an act guided and justified by political principles, that is, by the principles of justice which regulate the constitution and social institutions generally. In justifying civil disobedience one does not appeal to principles of personal morality or to religious doctrines, though these may coincide with and support one's claims; and it goes without saying that civil disobedience cannot be grounded solely on group or self-interest. Instead one invokes the commonly shared conception of justice that underlies the political order. (TJ s. 365. Min kursiv.)

Om jag förstått Rawls rätt, så är civil olydnad en *politisk handling* i följande avseenden: (i) olydnaden är en vädjan som riktar sig till den majoritet som har den politiska makten i samhället: en vädjan om att den ska korrigeras något, till exempel en lag eller en politik som aktivisten tror står i strid med vissa rättvisepprinciper, (ii) aktivisten tror att olydnaden kan rättfärdigas med hjälp av de rättvisepprinciper som generellt reglerar de grundläggande institutionerna i samhället,² och (iii) aktivisten argumenterar för sin olydnad med hänvisning till dessa principer. (Jfr TJ s. 364–366.)

Det är något oklart vad det är för rättvisepprinciper som Rawls åsyftar. En tolkning är att han endast åsyftar *frihetsprincipen*, *principen om jämlika chanser* och *differensprincipen* (eller med andra ord »the principle of equal liberty», »the principle of fair equality of opportunity» och »the difference principle»). Låt oss kalla de tre principerna för *Rawls rättvisepprinciper*. (En kortfattad redogörelse för dessa principer finns i följande not.³) Rawls rättvisepprinciper reglerar institutionerna i ett (nästan) rättvist samhälle enligt Rawls, och endast dessa principer för institutioner förekommer i de sektioner i TJ som behandlar civil olydnad (dvs. sektion 55, 57, 59).

En annan tolkning är att förutom Rawls rättvisepprinciper så kan också andra rättvisepprinciper komma ifråga. Rawls nämner dock inte någon annan rättvisepprincip för institutioner i sin diskussion angående civil olydnad. Vi kan hålla det öppet vilken av de båda tolkningarna som är den mest rimliga.

Om jag tolkat Rawls rätt, så är det alltså sant per definition att

civil olydnad vägleds av någon av Rawls rättvisepprinciper (eller någon annan rättvisepprincip som inte artikulerats av Rawls) och utgör en vädjan om att majoriteten ska korrigera en (förment) orättvisa i ljuset av denna princip. Rawls jämför civil olydnad med att hålla ett offentligt tal (s. 366). Civil olydnad är alltså ett sätt för minoriteten att sända ett budskap till majoriteten om att de misstänker att en rättvisepprincip kränkts.

Kravet *politisk handling* utesluter enligt Rawls att civil olydnad kan utövas enbart med vägledning av religiösa doktriner eller i renodlat egenintresse (TJ s. 365). Visserligen tillåter Rawls definition att den civilt olydige kan ha andra skäl för sin olydnad än rättviseskäl, men rättviseskälet måste också finnas med. Det är alltså oklart om det funnits religiösa fundamentalister som utövat civil olydnad i Rawls mening. Rawls är medveten om att hans definition är relativt snäv (TJ s. 368, s. 364: not 19).

Det är emellertid osäkert om Rawls är medveten om att hans definition är så snäv att det *kanske* inte funnits någon civil olydnad i hittills existerande stater. Detta då civil olydnad per definition »invokes the commonly shared conception of justice that underlies the political order» (TJ s. 365) och en sådan rättvisepuppfattning verkar saknas i hittills existerande stater. Jag känner inte till någon hittills existerande stat vari det existerar en gemensam och offentlig rättvisepuppfattning. Exempelvis känner jag inte till någon stat vari de flesta accepterar ungefär samma rättvisepprinciper och vari de flesta vet eller ens tror att de grundläggande institutionerna är rättvisa.

Peter Singer tar fasta på att Rawls säger att »in justifying civil disobedience one does not appeal to principles of personal morality or to religious doctrines . . . Instead one invokes the commonly shared conception of justice that underlies the political order.» (TJ s. 365. Singer s. 86–89.) Detta föranleder Singer att ställa två frågor:

[I]f disobedience is an appeal to the community, why can it only be an appeal which invokes principles which the community already accepts? Why could one not be justified in disobeying in order to ask the majority to alter or extend the shared conception of justice? (Singer s. 88.)

Singer försöker antyda att Rawls menar att man inte kan vara berättigad att utöva (civil) olydnad i syfte att få majoriteten att ändra den gemensamma rättvisepuffattningen, och dessutom antyda att detta utgör ett problem för Rawls. Singer förutsätter att man kan vara berättigad att utöva (civil) olydnad i syfte att få majoriteten att ändra den gemensamma rättvisepuffattningen.

Rawls kan svara Singer på följande sätt: man kan, per definition, inte utöva civil olydnad i syfte att få majoriteten att ändra den gemensamma rättvisepuffattningen. Om man inte kan utöva civil olydnad i detta syfte, så är Rawls definition tämligen snäv. Detta är som mest ett problem angående vilken definition som bör väljas inom ramen för Rawls syften. Jag väljer att utgå från Rawls definition. Om man utgår från en annan definition än Rawls definition när man diskuterar Rawls rättfärdigandeteori, så är risken stor att man missförstår denna teori.

Jag ser inte något hinder för att Rawls kan anse att man kan vara berättigad att utöva olydnad som liknar civil olydnad, i syfte att få majoriteten att ändra den gemensamma rättvisepuffattningen. Rawls hävdar ju att man kan vara berättigad att utöva andra former av olydnad än civil olydnad: »I do not at all mean to say that only this form of dissent [civil disobedience] is ever justified in a democratic state.» (TJ s. 364, fotnot 19.) »Now in certain circumstances militant action and other kinds of resistance are surely justified.» (TJ s. 368.) Rawls kan därför anse att man ibland kan vara berättigad att utöva olydnad i syfte att få majoriteten att ändra den gemensamma rättvisepuffattningen.

Å andra sidan, om Rawls anser att den gemensamma rättvisepuffattningen i nästan rättvisa samhällen *endast* består av Rawls rättvisepuffattningar, så kanske Rawls måste gå med på att man inte kan vara berättigad att utöva olydnad i syfte att ändra denna rättvisepuffattning. Detta då Rawls förmodligen anser att den rättvisepuffattning som består av Rawls rättvisepuffattningar är mer rimlig ur moralisk synvinkel än de rättvisepuffattningar som inte består av dessa principer. (Rawls anser ju, som bekant, att Rawls rättvisepuffattningar skulle väljas av parter i en ursprungsposition som präglas av

opartiskhet med mera, och dessutom anser han att dessa principer är förenliga med våra mest genomtänkta moraliska omdömen.) Om detta är korrekt, så kan man nog inte vara berättigad enligt Rawls att pådyvla medborgarna i nästan rättvisa samhällen en annan rättvisuppfattning än den som består av Rawls rättvisprinciper. Det är dock oklart om Rawls anser att den gemensamma rättvisuppfattningen i nästan rättvisa samhällen *endast* består av Rawls rättvisprinciper (jämför karaktäristiken av sådana samhällen ovan). Det verkar inte finnas fog för att tro att Rawls anser eller måste anse att man inte kan vara berättigad att utöva olydnad i syfte att få majoriteten att ändra rättvisuppfattning.

Sammanfattningsvis: Rawls definition av civil olydnad är mycket snäv. Den är så snäv att det är oklart om det överhuvudtaget utövats någon civil olydnad i någon hittills existerande stat. Detta bör ses mer som ett tydliggörande av Rawls definition än som en kritik av den. Diskussionen nedan utgår från Rawls definition.

Rawls rättfärdigandevillkor på civil olydnad

RAWLS HÄVDAR MED vissa reservationer att en minoritet är moraliskt berättigad att utöva civil olydnad i ett nästan rättvist samhälle, när minoriteten utövar civil olydnad som uppfyller följande villkor: (jfr TJ s. 371–375)

- (1) Den civila olydnaden är en protest mot ett klart fall av grov orättvisa. (Detta villkor kallar jag *orättvisvillkoret*.)
- (2) Den civila olydnaden har föregåtts av lagliga, men misslyckade, försök att korrigera orättvisan. (Detta kallar jag *laglighetsvillkoret*.)
- (3) Den civila olydnaden utövas när högst ett fåtal andra minoriteter i samhället uppfyller orättvis- och laglighetsvillkoret. (Detta kallar jag *fåtalighetsvillkoret*.)

Ett grundläggande problem är hur man ska uppfatta villkoren. Hugo Adam Bedau hävdar i ett standardverk om civil olydnad att Rawls försökt ange nödvändiga och tillräckliga villkor på berättigad

civil olydnad. (Bedau s. 12. Jfr Carter s. 32 och Haksar s. 152.) Sumner har en annan åsikt: han menar att villkoren bör uppfattas som tumregler, och att det är oklart om Rawls uppfattar villkoren som tumregler. (Sumner s. 40. Jfr Sabl s. 313, s. 322.) Jag kommer nedan att diskutera och förkasta deras förslag. Därefter lanserar jag ett annat förslag på hur man kan förstå villkoren: de anger omständigheter under vilka lydnadsplikten normalt övertrumpas. Sedan diskutera jag orättvise-, laglighets- och fåtalighetsvillkoret var för sig.

(A) *De tre villkoren anger nödvändiga villkor på berättigad civil olydnad*: Om Rawls anser att en civil olydnadsaktion är berättigad *endast* om den uppfyller samtliga tre villkor eller anser att det inte kan finnas civil olydnad som är berättigad utan att uppfylla villkoren, så är det fråga om nödvändiga villkor enligt Rawls. Emellertid säger Rawls att det finns situationer vari villkoren inte gäller och att andra argument kan ges för civil olydnad:

Of course, the conditions enumerated should be taken as presumptions; no doubt there will be situations when they do not hold, and other arguments could be given for civil disobedience. (TJ s. 371.)

Rawls anser alltså inte att de tre villkoren är nödvändiga villkor. Detta är intressant med tanke på att Rawls kritiserats på följande sätt: Rawls påstående *att man endast kan vara berättigad att utöva civil olydnad i protest mot orättvisor* är orimligt, eftersom man kan vara berättigad att utöva civil olydnad av andra skäl än rättviseskäl (jfr Singer s. 90 och List s. 188f). Exempelvis hävdar Singer att:

If we combine this view [we do not owe animals justice] with the idea that the justification of civil disobedience must be in terms of justice, we can see that Rawls is committed to holding that no amount of cruelty to animals can justify disobedience. Rawls would no doubt admit that severe and widespread cruelty to animals would be a great moral evil, but his position requires him to say that the licensing, or even the promotion of such cruelty by a government (...) could not possibly justify civil disobedience, whereas something less serious would justify disobedience if it

were contrary to the shared conception of justice. This is a surprising and I think implausible conclusion. (Singer s. 90. Hagtvet instämmer i kritiken, se Hagtvet s. 88f.)

Singers kritik är missriktad eftersom Rawls inte gör anspråk på att ha angett nödvändiga villkor på berättigad civil olydnad.⁴ Någon vill kanske invända på följande sätt: även om Rawls inte anser att samtliga villkor måste vara uppfyllda, så anser Rawls att orättvisevillkoret måste vara uppfyllt. Jag har dock inte funnit något textstöd för att Rawls anser att orättvisevillkoret måste vara uppfyllt. Tvärtom, det finns en del som talar mot detta. Rawls talar om orättvisevillkoret som en »presumption» (TJ s. 373). Dessutom verkar Rawls kunna anse att det är möjligt att rättfärdiga olydnad i protest mot att djur plågas med hänvisning till annat än orättvisor. Rawls hävdar att hans rättvise teori »justice as fairness» (i vilken Rawls rättviseprinciper ingår)

fails to embrace all moral relationships, since it would seem ... to leave out of account how we are to conduct ourselves toward animals and the rest of nature. I do not contend that the contract notion offers a way to approach these questions which are certainly of first importance; and I shall have to put them aside. (TJ s. 17.)

Sammanfattningsvis: Rawls anser på goda grunder att de tre villkoren inte är nödvändiga villkor på berättigad civil olydnad.

(B) *De tre villkoren anger tillräckliga villkor på berättigad civil olydnad*: Om Rawls anser att en civil olydnadshandling automatiskt är berättigad om den uppfyller villkoren, så är villkoren tillsammans tillräckliga villkor enligt Rawls. Rawls säger dock explicit att:

These conditions are not exhaustive; some allowance still has to be made for the possibility of injury to third parties, to the innocent, so to speak. But I assume that they cover the main points. (TJ s. 375f.)

Rawls verkar alltså inte anse att villkoren är tillräckliga villkor på grund av möjligheten att tredje part, de oskyldiga, skadas. Här inställer sig två frågor.

(i) Hur kan någon skadas på grund av civil olydnad som ju per definition är ickevåldsamt? Rawls ger oss inget svar på frågan, men ett möjligt svar utgår från skillnaden mellan att faktiskt skada och att sannolikt skada. Olydnadsaktioner som sannolikt skadar oskyldiga är inte civil olydnad, eftersom de inte uppfyller Rawls ickevåldskriterium: »To engage in violent acts likely to injure and to hurt is incompatible with civil disobedience as a mode of address.» (TJ s. 366.) Däremot kan aktioner som faktiskt skadar oskyldiga vara civil olydnad. Anta, till exempel, att djurrättsaktivister olagligen marscherar nakna genom stadens gator under parollen »hellre naken än i päls», och att någon dör i hjärtattack på grund av detta nakna faktum, och att de inte rimligen kunde ha förutsett denna konsekvens av aktionen. Om aktionen i övrigt gått fredligt till, så kan den uppfylla Rawls ickevåldskriterium. Däremot var den kanske inte berättigad, eftersom den bidrog till att orsaka en persons död.

(ii) Varför formulerar Rawls inte om »some allowance still has to be made for the possibility of injury to third parties, to the innocent, so to speak» till ett självständigt rättfärdigandevillkor, till exempel: (4) *minoritetens civila olydnad orsakar inte att tredje part, de oskyldiga, skadas?* Hur som helst, även om Rawls anser att (4) är ett rättfärdigandevillkor (han säger inget mer om detta), så är det ändå en öppen fråga om han anser att de fyra villkoren tillsammans utgör tillräckliga villkor på berättigad civil olydnad. Därför lämnar jag det »det fjärde villkoret» därhän.

Rawls anser, sammanfattningsvis, att de tre villkoren inte utgör tillräckliga villkor på berättigad civil olydnad, och han verkar ha ett gott skäl för sin åsikt. Låt oss diskutera nästa förslag på hur man ska förstå villkoren.

(C) *De tre villkoren är tumregler:* Sumner är visserligen osäker på om Rawls anser att villkoren är tumregler, men han anser att det är så de bör förstås: »If the natural duty of justice is a maximizing duty then these conditions must be reduced (as they should anyway) to mere guidelines, rules of thumb.» (Sumner s. 40, jfr s. 38–41. Sumner förstår den naturliga rättviseplikten som en plikt att maximera rättvisa.)

Det är inte klart vad Sumner avser med tumregler, men det verkar rimligt att tro att han kan gå med på följande (jfr Sumner s. 38–41). Tumregler är en sorts verktyg som man tar till för att kunna uppnå någorlunda klart definierade mål som är svåra att veta hur de ska uppnås. Troligtvis anser Rawls att målet är att de grundläggande institutionerna blir så rättvisa som möjligt i de avseenden som anges av Rawls rättvisepprinciper. Det är dock svårt att veta vad man mer konkret ska göra för att uppnå rättvisa i Rawls tappning. Därför är det möjligt att Rawls anser eller bör anse att om medborgarna efterlever rättfärdigandevillkoren, så medför detta mer rättvisa än om de inte efterlever dem. Det finns ett citat som kanske stödjer detta:

If after a decent period of time to allow for reasonable political appeals in the normal way, citizens were to dissent by civil disobedience when infractions of the basic liberties occurred, these liberties would, it seems, be more rather than less secure. For these reasons, then, the parties [in the original position] would adopt the conditions defining justified civil disobedience as a way of setting up, within the limits of fidelity to law, a final device to maintain the stability of a just constitution. (TJ s. 384. Se Månsson s. 153ff angående Rawls åsikter om stabilitet.)

Det bör påpekas att detta är den enda formulering jag hittat hos Rawls som med lite god vilja kan förstås som att han menar att villkoren (åtminstone orättvise- och laglighetsvillkoret) är tumregler. Oavsett om Rawls anser att villkoren är tumregler eller ej, så finns det skäl att tro att man inte bör förstå dem som tumregler.

För det första, en tumregel bör utformas på så sätt att man någorlunda lätt kan veta om man efterlever den. Om syftet med att införa en tumregel är att man ska (få förbättrade möjligheter att) uppnå ett någorlunda klart definierat mål, så är det lämpligt att kräva att det ska vara någorlunda lätt att veta att man efterlever regeln ifråga. Om det är svårt att veta huruvida man efterlever tumregeln, så tjänar det inte mycket till att införa den. Det är svårt att veta om man efterlever Rawls rättfärdigandevillkor. Jag återkommer till svårigheterna med att veta om man efterlever orättvisevillkoret. När det

gäller laglighetsvillkoret, så menar Rawls att det finns gränser för hur många lagliga protester som bör föregå en civil olydnadsaktion (se nedan). Detta medför att det blir svårt att veta om man efterlevt laglighetsvillkoret. Även om det är relativt lätt att fastställa att en olydnadsaktion föregåtts av lagliga försök att korrigera orättvisan, så är det svårt att fastställa att aktionen föregåtts av *tillräckligt* med sådana försök.

Det är också svårt att veta om man efterlever fåtalighetsvillkoret. Exempelvis är det svårt att veta om andra minoriteter utövar civil olydnad i protest mot orättvisor som är grova, och svårt att veta om andras civila olydnad föregåtts av ett tillräckligt antal lagliga protester. (Ju större samhälle, desto svårare är det att nå kunskap i dessa frågor.) Om det är svårt att veta huruvida man uppfyllt villkoren, så är de inte lämpliga som tumregler.

För det andra, det finns inga goda skäl att tro att ett allmänt efterlevande av de tre villkoren skulle generera mer rättvisa än om de inte efterlevdes allmänt. Om det i konkreta situationer är svårt att veta hur man ska uppnå målet maximal rättvisa, så är det minst lika svårt att veta vilka tumregler som leder dit. Nu ska man ju inte bara ta ställning till om en partikulär handling leder till mer rättvisa jämfört med alternativa handlingar, utan även ta ställning till om en hel klass av handlingar leder till mer rättvisa jämfört med alternativa handlingar. Det finns inga goda skäl att tro att den klass av handlingar som utförs i enlighet med tumregeln har bättre konsekvenser med avseende på rättvisa, än handlingar som bryter mot tumregeln.

De tre rättfärdigandevillkoren bör därför inte uppfattas som tumregler, oavsett hur Rawls uppfattar dem.

Förslagen A, B och C verkar alltså inte utgöra bra förslag på hur man ska förstå rättfärdigandevillkoren. Därför dristar jag mig till att ge ett annat förslag: (D) *De tre villkoren anger omständigheter under vilka lydnapplikten normalt övertrumpas*. Rawls kan ställa sig bakom detta förslag. Enligt Rawls är problemet med civil olydnad att fastställa när lydnapplikten övertrumpas av plikten att motverka orättvisor och rätten att försvara sina fri- och rättigheter (TJ s. 363). Han

säger även: »Certainly in a state of near justice there is a presumption in favor of compliance [with the law] in the absence of strong reasons to the contrary.» (TJ s. 389.) Det verkar alltså rimligt att tro att Rawls med villkoren försöker specificera när lydnessplikten övertrumfas. Om man uppfyller villkoren, så kan man sägas ha ett starkt skäl för att man är berättigad att utöva civil olydnad, och förmodligen ett så starkt skäl att det övertrumfar lydnessplikten. Låt oss ha ovanstående i bakhuvudet när vi nu övergår till att diskutera villkoren var för sig.

Orättvisevillkoret

(TJ s. 371–373.) Rawls hävdar med vissa reservationer att en minoritet är berättigad att utöva civil olydnad när den förutom laglighets- och fåtalighetsvillkoret uppfyller *orättvisevillkoret*, det vill säga när *minoritetens civila olydnad är en protest mot ett klart fall av grov orättvisa*. Enligt Rawls verkar det vettigt att begränsa berättigad civil olydnad till klara och grova orättvisor, eftersom civil olydnad per definition är en politisk handling.

Now if one views such disobedience as a political act addressed to the sense of justice of the community, then it seems reasonable, other things equal, to limit it to instances of substantial and clear injustice, and preferably to those which block in the way to removing other injustices. (TJ s. 372.)

Å andra sidan kan man undra varför det att civil olydnad är en politisk handling skulle göra det vettigt att begränsa berättigad civil olydnad till klara och grova orättvisor, snarare än till orättvisor. Dessutom är det svårt att förstå hur Rawls överhuvudtaget kan komma fram till en moralisk utsaga (*man är med vissa reservationer berättigad att utöva civil olydnad i protest mot klara och grova orättvisor*) från en icke-moralisk utsaga (*civil olydnad är per definition en politisk handling*).

Följande utgör kanske en bättre motivering för att det ska vara fråga om *grov* orättvisa enligt Rawls. Det är möjligt att Rawls anser att en orättvisa som inte är grov (och inte uppfattas som grov) inte

erbjuder ett tillräckligt starkt skäl för att bryta mot lagen i protest mot orättvisan. Rätten att bryta mot lagen i protest mot icke-grova orättvisor, om det finns en sådan rätt, övertrumfas av den moraliska plikten att lyda lagen. Rawls anser att man har en plikt att lyda även orättvisa lagar, under förutsättning att de inte är alltför orättvisa.

Jag har däremot svårt att se att Rawls har något argument för att orättvisan ska vara *klar*. Låt oss uppehålla oss ett slag vid kravet på klarhet. Enligt Rawls är det normalt inte lämpligt att använda civil olydnad i protest mot kränkningar av differensprincipen, eftersom det är svårt att avgöra när principen kränkts och det inte går att göra det tillräckligt tydligt för majoriteten att en kränkning skett. När man ska ta ställning till om differensprincipen kränkts, till exempel av en skattelag, så måste man ta ställning till stora mängder svårtolkad information av ekonomisk och statistisk karaktär. Dessutom får man stora svårigheter att övertyga majoriteten om att ens bedömningar inte är utslag av självbedrägeri, egenintresse, önsketänkande, fördomar och rena gissningar. Därför bör man enligt Rawls överlåta frågor om differensprincipen till den normala politiska beslutsprocessen, under förutsättning att nödvändiga fri- och rättigheter är tryggade.

Det är, enligt Rawls, mer lämpligt att använda civil olydnad i protest mot kränkningar av frihetsprincipen och principen om jämlika chanser. Rawls hävdar att det visserligen inte alltid är lätt att veta när dessa principer kränkts, men att det trots allt finns många klara exempel. Exempelvis när vissa minoriteter förvägras rösträtt eller förvägras inneha vissa ämbeten eller egendom, eller förvägras röra sig fritt, eller när vissa religiösa grupper förtrycks för sin religions skull – »these injustices may be obvious to all.» (TJ s. 372.)

Vinit Haksar hävdar att »it seems to me that Rawls is quite wrong here» (s. 167) och skälet för detta verkar vara:

Sometimes the claims of a particular liberty will have to be balanced against claims of another liberty, and sometimes they may have to be balanced against other values such as security. Such balancing will involve ›shrewd judgment and plain hunch›. (Haksar s. 167.)

Om jag förstått Haksar rätt, så menar han att Rawls inte gett exempel på klara orättvisor, eftersom en frihet måste vägas mot andra friheter och andra värden, och detta involverar svåra avgöranden som bland annat präglas av rena gissningar. (Rawls anser att olika friheter kan kollidera med varandra, jfr t. ex. TJ s. 203, s. 229f.)

Å andra sidan, man kan hålla med Haksar om att det är svårt att väga olika friheter mot varandra, men ändå anse att detta inte drabbar Rawls exempel på klara orättvisor. Rawls exempel handlar ju om att medlemmarna i en viss minoritet förvägras något som medlemmarna i majoriteten har. Det torde ofta vara tämligen enkelt att fastställa att medlemmarna i en viss minoritet helt eller delvis saknar en juridisk fri- eller rättighet som medlemmarna i majoriteten har.

Det bör poängteras att det är möjligt att en lag inte är orättvis, trots att den förvägrar en minoritet en fri- eller rättighet som majoriteten har. Singer menar att det inte står klart att det vore orättvist att förvägra vissa minoriteter rösträtt, till exempel barn och dömda brottslingar (Singer s. 92). Singer antyder att det därför aldrig kan stå klart huruvida frihetsprincipen är kränkt, men den slutsatsen är alltför stark på grundval av Singers resonemang (jfr Singer s. 90–92). Som mest lyckas Singer visa att det ofta är oklart huruvida frihetsprincipen kränkts. Detta är dock förenligt med att det kan finnas många exempel på klara kränkningar av frihetsprincipen, och det är just vad Rawls påstår.⁵

Jag ifrågasätter inte att det kan finnas exempel på klara kränkningar av frihetsprincipen. Däremot finner jag det konstigt att Rawls begränsar berättigad civil olydnad till *klara* orättvisor. När en minoritet på någorlunda goda grunder tror att en lag är orättvis och därför utövar civil olydnad i syfte att påkalla majoritetens uppmärksamhet angående denna (förmenta) orättvisa, så torde och borde majoriteten intressera sig för att diskutera detta med minoriteten, åtminstone under förutsättning att majoriteten inte måste ta itu med andra grövre orättvisor. I nästan rättvisa samhällen har ju de flesta normalt en stark och effektiv önskan att agera i enlighet med rättvisepinciperna. Majoriteten i ett sådant samhälle kan allt-

så antas samtycka till att få ta del av den information om »orättvisor» som minoriteter vill göra den uppmärksam på. Därför verkar det onödigt att kräva att »orättvisan» ska vara klar och »obvious to all» för att en minoritet ska kunna uppfylla orättvisevillkoret. Istället borde det räcka med att minoriteten på någorlunda goda grunder tror att det är fråga om orättvisa.

Om detta resonemang accepteras, så accepteras att orättvisan inte behöver vara särskilt klar. Om man släpper kravet på klarhet, så saknar Rawls argument för att man inte bör utöva civil olydnad i protest mot vad man anser vara kränkningar av differensprincipen.

Det kan infogas att Rawls i en tidigare uppsats skriver att det måste vara fråga om en existerande orättvisa: »When it [civil disobedience] is justified there has been a serious breakdown; not only is there grave injustice in the law but a refusal more or less deliberate to correct it.» (Rawls 1969 s. 249.) Detta står inte klart i TJ. Rawls bör hur som helst gå med på att det kan räcka med att minoriteten på någorlunda goda grunder misstänker att något är en grov orättvisa för att minoriteten ska kunna uppfylla orättvisevillkoret. Det måste alltså inte vara fråga om en existerande orättvisa och inte heller fråga om att majoriteten kommer att dela minoritetens uppfattning att det är en orättvisa. Om Rawls anser att minoriteten måste protestera mot en existerande orättvisa för att kunna uppfylla orättvisevillkoret, så medför detta att fåtalighetsvillkoret blir inkonsistent med hans idé om nästan rättvisa samhällen – mer om detta nedan.

Min slutsats är att det, givet Rawls utgångspunkter, verkar rimligt att acceptera en modifierad version av orättvisevillkoret: *minoritetens civila olydnad är en protest mot en grov orättvisa*. Eller mer precist: om man utövar civil olydnad i protest mot något, till exempel en lag, som man på någorlunda goda grunder tror är en kränkning av någon av Rawls rättviseprinciper, så är detta tillräckligt för att ens civila olydnad ska uppfylla orättvisevillkoret. (Huruvida orättvisevillkoret är rimligt eller ej beror på om Rawls rättviseprinciper är moraliskt rimliga. Frågan om Rawls rättviseprinciper är moraliskt rimliga låter sig inte besvaras inom ramen för denna text.)

Laglighetsvillkoret

(Jfr TJ s. 373.) Rawls hävdar med vissa reservationer att en minoritet är berättigad att utöva civil olydnad när den förutom orättvise- och fåtalighetsvillkoret uppfyller *laglighetsvillkoret*, det vill säga när *minoritetens civila olydnad föregåtts av lagliga, men misslyckade, försök att korrigera orättvisan*. Det kanske inte är viktigt att minoriteten själv försökt korrigera (den förmenta) orättvisan med lagliga medel, men generellt bör nog minoriteten kontrollera att sådana försök gjorts innan den utövar civil olydnad.

Jag misstänker att Rawls anser att laglighetsvillkoret motiveras av den naturliga rättviseplikten och lydndsplikten. Om det är rimligt att tro att man har dessa plikter, så är det rimligt att tro att man, allt annat lika, bör protestera med lagliga medel innan man tar till olagliga medel i kampen mot orättvisor.

Rawls anser att det finns gränser för hur många lagliga protester som bör föregå en civil olydnadsaktion. Han drar en gräns vid att majoriteten uppvisat en sådan likgiltighet inför (den förmenta) orättvisan att det sannolikt är fruktlöst att fortsätta med lagliga protester: »if past [legal] actions have shown the majority immovable or apathetic, further attempts may reasonably be thought fruitless, and a second condition for justified civil disobedience is met.» (TJ s. 373.)

Rawls drar också en gräns vid extrema fall av orättvisor. Vid extrema fall behöver man först inte använda sig av lagliga medel. Rawls exemplifierar med en minoritet som förbjuds utöva sin religion: om majoriteten gjort sig skyldig till en sådan extrem orättvisa, så bekräftar den sina orättvisa och fientliga avsikter och då kan man inte förvänta sig att den utsatta minoriteten först protesterar med lagliga medel.

Vinit Haksar kritiserar Rawls för att civil olydnad blir onödigt givet Rawls antaganden: »In this ideal society [a nearly just society] civil disobedience should be redundant, for the legal forms of protest should be able to achieve the same result.» (Haksar s. 166, jfr s. 163–166. Jfr även Barry s. 153 och Smart s. 210.) Det är tänkbart att Haksar med detta vill kritisera laglighetsvillkoret. Tillåt mig att skärpa till hans kritik på följande sätt.

Om en minoritet protesterar mot en (förment) orättvisa med lagliga medel, så räcker detta för att ge majoriteten kännedom om den (förmenta) orättvisan. Om majoriteten får denna kännedom, så torde och borde den agera i syfte att korrigera orättvisan eller agera i syfte att ingå i en dialog med minoriteten huruvida det verkligen är fråga om en orättvisa. (I nästan rättvisa samhällen har medborgarna en stark känsla för rättvisa, de har normalt en stark och effektiv önskan att agera i enlighet med vad rättvisprinciperna kräver.) Om majoriteten agerar i dessa syften, så behövs ingen civil olydnad. Om den inte agerar i dessa syften, så strider detta mot Rawls antagande att medborgarna har en stark känsla för rättvisa. Om majoriteten inte har en stark känsla för rättvisa, så är det enligt Rawls varken förnuftigt eller effektivt att utöva civil olydnad: »justifiable civil disobedience is normally a reasonable and effective form of dissent only in a society regulated to some considerable degree by a sense of justice.» (TJ s. 387.) Därför blir det även under dessa omständigheter onödigt att utöva civil olydnad.

Kort sagt: om majoriteten inte bryr sig om lagliga protester mot en (förment) orättvisa, så bryr den sig troligen inte heller om civil olydnad i protest mot den (förmenta) orättvisan. Civil olydnad, givet Rawls definition, är knappast mer tvingande än vad lagliga protester är. Därför är det onödigt att utöva civil olydnad.

Haksars kritik förutsätter att lagliga protester under varje omständighet är minst lika effektivt som civil olydnad när det gäller att stävja och uppmärksamma (förmenta) orättvisor. Denna förutsättning är dock inte hållbar. Jag ser inte något principiellt hinder för att civil olydnad ibland kan vara mer effektivt än lagliga protester. Tvärtom, det kan inte uteslutas att civil olydnad ibland har större chans än lagliga aktioner att få uppmärksamhet i media och därigenom sätta press på makthavarna, eftersom de som utövar civil olydnad agerar olagligt och är villiga att ta de juridiska konsekvenserna, vilket kan ha stort symbolvärde. Dessutom kan t. ex. olagliga demonstrationer på en ambassad vara mer effektiva än lagliga aktioner när det gäller att informera andra stater om att orättvisor begåtts och därigenom få andra stater att sätta press på majoriteten i aktivistens stat.

Även om lagliga aktioner alltid är mer effektiva än civil olydnad när det gäller att stävja eller uppmärksamma orättvisor, så är det i konkreta fall svårt att avgöra detta. Bristen på kunskap om vilken aktion som är mest effektiv talar för att det kan vara värt att pröva att utföra en aktion som verkar effektiv, och en civil olydnadsaktion kan ju verka vara effektiv.

Dessutom, även om medborgarna vet att lagliga aktioner är mer effektiva än civil olydnad och dessutom vet vilka lagliga aktioner som är mer effektiva än civil olydnad, så är detta som mest en kritik av laglighetsvillkoret uppfattat som en tumregel. Däremot är detta inte relevant som kritik av laglighetsvillkoret uppfattat som en del av en specifikation av de omständigheter varunder lydndsplikten övertrumpas. Effektivitetskritiken verkar, kort sagt, inte utgöra ett gott stöd för att förkasta laglighetsvillkoret.

Laglighetsvillkoret verkar rimligt att acceptera givet att man antagit den naturliga rättviseplikten och lydndsplikten.

Fåtalighetsvillkoret

DET ÄR INTE lätt att veta hur man ska formulera detta villkor, men följande formulering stämmer någorlunda väl överens med vad Rawls säger (jfr TJ s. 373–375). En minoritet är med vissa reservationer berättigad att utöva civil olydnad när den förutom orättvise- och laglighetsvillkoret uppfyller *fåtalighetsvillkoret*, det vill säga: *minoriteten utövar civil olydnad när högst ett fåtal andra minoriteter i samhället uppfyller orättvise- och laglighetsvillkoret*. Rawls verkar grunda villkoret på den naturliga rättviseplikten.

[C]onsider the nature of the situation: there are many groups each equally entitled to engage in civil disobedience. Moreover they all wish to exercise this right, equally strong in each case; but if they all do so, lasting injury may result to the just constitution to which they each recognize a natural duty of justice. (TJ s. 374, jfr 373.)

Om jag förstått Rawls rätt, så resonerar han ungefär som följer: (jfr TJ s. 373–375) en minoritet som uppfyller orättvise- och laglighets-

villkoret har vanligen rätt att utöva civil olydnad. En sådan minoritet kan rimligen förväntas utöva civil olydnad, eftersom den känner av en orättvisa och troligen har en stark och effektiv önskan att agera i enlighet med rättvisepinciperna. Men *om* många minoriteter utövar sin rätt till civil olydnad (någorlunda samtidigt), så riskerar detta att varaktigt skada den rättvisa konstitutionen. Detta är ett problem eftersom minoriteterna omfattas av den naturliga rättviseplikten, vilken kräver att de inte skadar en rättvis konstitution.

Rawls verkar se två lösningar på detta problem (jfr TJ s. 373–375). Den ena lösningen går ut på att minoriteterna samarbetar och gör upp en turordning för när de ska utöva civil olydnad. Därigenom kan mängden civil olydnad regleras och skador på konstitutionen undvikas. Enligt Rawls är det svårt men inte omöjligt att få till stånd ett sådant samarbete. Den andra lösningen är att införa fåtalighetsvillkoret. Man kan med vissa reservationer kritisera den andra lösningen på minst tre sätt:

(I) Fåtalighetsvillkoret är inte konsistent med idén om ett nästan rättvist samhälle, eftersom villkoret förutsätter att många orättvisor kan existera i samhället (jfr Gosling s. 86). Om många orättvisor existerar i samhället, så talar detta mot att samhället bör betraktas som nästan rättvist. Om det inte kan existera många orättvisor i ett nästan rättvist samhälle, så kan inte många minoriteter ha rätt att utöva civil olydnad och då behövs inte fåtalighetsvillkoret.

Rawls kan undvika denna kritik. I samband med orättvisevillkoret föreslogs att man kan uppfylla orättvisevillkoret om man utövar civil olydnad i protest mot något som man på någorlunda goda grunder upplever som en grov orättvisa. Det måste inte vara fråga om en existerande orättvisa. (Att man på goda grunder upplever att orättvisor inträffat är förenligt med att inga orättvisor har inträffat.) Om Rawls antar detta förslag, så råder inte inkonsistens mellan idén om ett nästan rättvist samhälle och (de idéer som motiverar) fåtalighetsvillkoret.

(II) Det är oklart hur Rawls tänker sig att stora mängder civil olydnad kan skada den rättvisa konstitutionen. Civil olydnad är ju ickevåldsamt enligt Rawls definition, och Rawls jämför civil olyd-

nad med att hålla ett offentligt tal. Man bör alltså försöka ge en förklaring till hur civil olydnad kan skada den rättvisa konstitutionen. (Rawls har inte gett någon sådan förklaring.) En förklaring kan vara att stora mängder civil olydnad medför att gator och arbetsplatser blockeras, vilket hindrar många i sin dagliga verksamhet, och detta kan medföra att majoriteten tröttnar på olydnaden. Det är tänkbart att majoriteten under sådana omständigheter försöker stävja olydnaden genom att åsidosätta grundläggande konstitutionella fri- och rättigheter. Folkflertalet kan till exempel rösta på en stark ledare som utlovar hårdare tag mot »buset», eller så kan majoritetens representanter använda den stora mängden olydnad som förevändning för att upphäva den rättvisa konstitutionen. Man kanske därför är benägen att hävda att det vanligen finns *viss risk* för att den rättvisa konstitutionen skadas om det utövas stora mängder civil olydnad någorlunda samtidigt (även om det är oklart hur stor denna risk är från fall till fall).

Å andra sidan: Varför ska man tro att det vanligen finns en sådan risk snarare än ingen risk alls? Varför kan man inte nöja sig med att tro att det är endast i vissa fall som det finns en sådan risk? Varför ska man avstå från att utöva civil olydnad (som uppfyller orättvise- och laglighetsvillkoret) när risken är mycket liten för att stora mängder civil olydnad skadar den rättvisa konstitutionen? Innan man besvarat dessa frågor så är fåtalighetsvillkoret ofullständigt motiverat. Rawls har inte besvarat frågorna.

Dessutom är det oklart om fåtalighetsvillkoret är motiverat av följande skäl. Anta att stora mängder civil olydnad inträffar vid en viss tidpunkt och att detta bidrar till att orsaka att den rättvisa konstitutionen skadas. Givet dessa antaganden är det nog rimligt att hävda att varje minoritet som utövade civil olydnad vid den tidpunkten hade del i skulden till att konstitutionen skadades, och att var och en av minoriteterna därför agerade moraliskt fel. Å andra sidan, om denna civila olydnad var en protest mot existerande orättvisor, så är det snarare de som orsakade orättvisorna som bör skuldbeläggas – de var skuld till att det uppstod civil olydnad och uppstod skador på konstitutionen. (Rawls verkar hävda något lik-

nande: »Yet if justified civil disobedience seems to threaten civic concord, the responsibility falls not upon those who protest but upon those whose abuse of authority and power justifies such opposition.» – TJ s. 390f.) Fåtalighetsvillkoret verkar alltså kunna utesluta en del berättigad civil olydnad. Detta talar för att fåtalighetsvillkoret inte är rimligt.

(III) Fåtalighetsvillkoret fokuserar inte på vad som är viktigt givet Rawls utgångspunkter, eftersom det fokuserar på att *många* minoriteter utövar civil olydnad. Under vissa omständigheter kan *en* civil olydnadsaktion skada en rättvis konstitution, till exempel kan en aktion användas som förevändning av makthavarna för att upphäva den rättvisa konstitutionen. (Detsamma kan gälla en laglig handling, till exempel publicerandet av en obekväm debattartikel eller genomförandet av en laglig demonstration.) Det viktiga för Rawls bör vara att ge villkor som medför att riskerna för skador på rättvisa institutioner minimeras. Därför bör fåtalighetsvillkoret bytas ut mot ett villkor som säger något i stil med *att minoritetens civila olydnad medför sannolikt inte allvarliga skador på någon rättvis grundläggande institution som till exempel konstitutionen*. Å andra sidan, om vi i och med den naturliga rättviseplikten antagit att man ska stödja rättvisa institutioner, så tillför det inte något nytt att hävda att man inte bör skada rättvisa institutioner. Detta talar för att fåtalighetsvillkoret är överflödigt i Rawls rättfärdigandeteori angående civil olydnad.

Min slutsats är att det inte är motiverat att införa fåtalighetsvillkoret som ett rättfärdigandevillkor på civil olydnad inom ramen för Rawls rättfärdigandeteori. Rawls bör ge upp fåtalighetsvillkoret.

Sammanfattning

JAG HAR INTE ifrågasatt Rawls utgångspunkter om nästan rättvisa samhällen, den naturliga rättviseplikten, lydnadsplikten, eller Rawls definition av civil olydnad. Givet dessa utgångspunkter har jag kritiserat och försvarat Rawls rättfärdigandeteori angående civil olydnad. Enligt Rawls är en minoritet, med vissa reservationer, moraliskt berättigad att utöva civil olydnad i ett nästan rättvist samhälle, när minoritetens civila olydnad uppfyller orättvise-

laglighets- och fåtalighetsvillkoret. Villkoren ska varken uppfattas som nödvändiga eller tillräckliga, och inte heller som tumregler. De ska istället uppfattas som en specificering av de omständigheter varunder lydndsplikten normalt övertrumpas. Laglighetsvillkoret befanns rimligt givet Rawls utgångspunkter, medan orättvisvillkoret modifierades och fåtalighetsvillkoret förkastades.

Rawls bör, givet utgångspunkterna, nöja sig med att säga något i stil med följande. En minoritet är med vissa reservationer berättigad att utöva civil olydnad i ett nästan rättvist samhälle när (1) den utövar civil olydnad i protest mot något som den på någorlunda goda grunder uppfattar som en grov kränkning av någon av Rawls rättvisepprinciper, och (2) denna olydnad föregåtts av lagliga, men misslyckade, försök att avskaffa orättvisan. Om man är berättigad att utöva denna form av civil olydnad i nästan rättvisa stater, så är man berättigad att utöva denna form av civil olydnad i mindre ideala stater som till exempel USA och Sverige.

→

Tomas Månsson är fil. dr. i praktisk filosofi vid Stockholms universitet

Noter

1 Jag tackar Jens Johansson, Ragnar Ohlsson och Håkan Salwén för kloka synpunkter på tidigare versioner.

2 Om man tolkar citatet som att olydnaden måste vara rättfärdigad («justified») av rättvisepprinciperna för att kunna vara civil olydnad, så blir frågan »när är man berättigad att utöva civil olydnad?» ointressant, eftersom svaret per definition blir alltid. Rawls kan i så fall stryka sektion 57, i TJ, i vilken han diskuterar den frågan. I en tidigare uppsats står det klart att civil olydnad är en handling som »the dissenter believes to be justified by this [the common] conception of justice» (Rawls 1969 s. 246, min kursiv).

3 Frihetsprincipen säger att varje person ska ha samma rätt («equal right») till största möjliga system av grundläggande fri- och rättigheter förenligt med ett liknande system av fri- och rättigheter för alla (TJ s. 302). På listan över grundläggande fri- och rättigheter finns yttrandefrihet, mötesfrihet, rösträtt, rätten att kunna väljas till offentliga ämbeten, samvets- och tankefrihet, personlig frihet, rätten att äga (personlig) egendom, och frihet från godtycklig arrestering och åtal (TJ s. 61). Även rätten till liv och hälsa finns nog på denna lista (jfr TJ s. 218).

Principen om jämlika chanser säger att sociala och ekonomiska skillnader ska organiseras på ett sådant sätt att de är knutna till positioner som är öppna för alla, och att det ska råda rättvisa (»fair») möjligheter att uppnå positionerna (TJ s. 302). De positioner som omtalas är positioner i samhället som genererar inkomst, förmögenhet, makt, etc. Var och en ska ha jämlika formella och reella chanser att uppnå varje position. Chansen att uppnå en position ska inte bero på ras, kön eller familjebakgrund. Principen om jämlika chanser förutsätter vissa fri- och rättigheter, t.ex. rörelsefrihet och frihet att välja yrke.

Differensprincipen säger att sociala och ekonomiska skillnader ska organiseras på ett sådant sätt att de är till störst fördel för de sämst ställda (TJ s. 302). Differensprincipen anger hur inkomst, förmögenhet, makt och andra »primary social goods» ska fördelas i ett samhälle. Ojämlika fördelningar behöver rättfärdigas enligt Rawls. En ojämlik fördelning kan rättfärdigas med att de sämst ställda får det bättre med denna fördelning än vad de skulle få med en mer jämlik fördelning. Huruvida en fördelning av t.ex. inkomst är rättvis beror på om man kan förändra samhällets grundstruktur på ett sådant sätt att de sämst ställda får det bättre med avseende på inkomst. Kan man inte göra en sådan förändring så är fördelningen rättvis, annars inte. En ojämlik fördelning är maximalt rättvis endast om det inte går att göra en förändring av de grundläggande institutionerna som förbättrar den sämst ställdes situation. Differensprincipen kräver att de sämst ställda har det så bra som möjligt (jfr TJ s. 78f). I detta olydnadssammanhang kan vi bortse från problemet med vilka som är de sämst ställda. (Rawls ägnar ett fåtal rader åt detta problem på s. 98.)

4 Det kan påpekas att om civil olydnad per definition måste vara motiverad av Rawls rättvisepprinciper, så kan man inte utöva civil olydnad enbart med motivet att förhindra djurplågeri.

5 Även Haksar anser att det finns klara exempel på orättvisor, t.ex. när en svart minoritet förvägras att rösta: »But then can a society which allows such clear-cut violations to take place be regarded as a near-just society?» (Haksar s. 167.) Svaret på den frågan är givetvis »ja», eftersom det ingår i karaktäristiken av ett nästan rättvist samhälle att »some serious violations of justice do occur.» (TJ s. 363.)

Referenser

- BARRY, BRIAN, *The Liberal Theory of Justice*, Oxford: Clarendon Press, 1973.
- BEDAU, HUGO ADAM, »Introduction», *Civil Disobedience in Focus*, H. A. Bedau (red), London: Routledge, 1991.
- CARTER, ALAN, »In Defence of Radical Disobedience», *Journal of Applied Philosophy*, vol. 15, 1988, s. 29–47.
- GOSLING, DAVID, »Rawls in the Nonideal World: an Evaluation of the Rawlsian Account of Civil Disobedience», *Terrorism, Protest and Power*, M. Warner och R. Crisp (red), Aldershot: Edward Elgar, 1990, s. 81–95.
- HAGTVET, BERNT, »Ulydighetsproblemet i vestlig politisk filosofi», *Den vanskelige ulydigheten*, B. Hagtvet (red), Oslo: Pax, 1981, s. 17–68.
- HAKSAR, VINIT, »Rawls and Gandhi on Civil Disobedience», *Inquiry*, vol. 19, 1976, s. 151–192.
- LIST, PETER, »Some Philosophical Assessments of Environmental Disobedience», *Phi-*

- osophy and the natural environment*, R. Attfield och A. Belsey (red), Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 183–198.
- MÅNSSON, TOMAS, *Olydnad: civil olydnad som demokratiskt problem*, Stockholm: Thales, 2004.
- RAWLS, JOHN, *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press, 1973. (Publicerad första gången 1971. Rawls teori om civil olydnad finns i kap 6, särskilt sektion 55, 57, 59.)
- RAWLS, JOHN, »The Justification of Civil Disobedience», *Civil Disobedience: Theory and Practice*, H. A. Bedau, (red), New York: Pegasus, 1969, s. 240–255.
- SABL, ANDREW, »Looking Forward to Justice: Rawlsian Civil Disobedience and its Non-rawlsian Lessons», *The Journal of Political Philosophy*, vol. 9, nr 3, 2001, s. 307–330.
- SINGER, PETER, *Democracy and Disobedience*, Oxford: Clarendon Press, 1973.
- SMART, BRIAN, »Defining Civil Disobedience», *Civil Disobedience: In focus*, H. A. Bedau (red), London: Routledge, 1991, s. 189–211.
- SUMNER, L W, »Rawls and the Contract Theory of Civil Disobedience», *Canadian Journal of Philosophy*, Suppl. Vol. III:1, 1977, s. 1–48.